

УДК 343.352

<https://doi.org/10.34142/23121661.2025.41.15>orcid.org/0000-0003-0652-7316

© Плотнікова А.В., 2025

А.В. Плотнікова**АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН ЩОДО
ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ І ПРИЗНАЧЕННЯ
ПОКАРАННЯ: ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СПРАВЕДЛИВОСТІ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ****A. Plotnikova****ANALYSIS OF LEGISLATIVE CHANGES
REGARDING MILITARY CRIMES AND
SENTENCING PRACTICES: ENSURING
JUSTICE UNDER CONDITIONS
OF MARTIAL LAW**

Анотація. Стаття присвячена аналізу законодавчих змін у сфері кримінальної відповідальності військовослужбовців за злочини, пов'язані із самовільним залишенням військової частини та дезертирством. У роботі розглянуто проблеми індивідуалізації покарання в умовах воєнного стану, зокрема обмеження щодо застосування норм, які пом'якшують покарання (статті 69, 75 КК України). Автор звертає увагу на соціальну обумовленість та ефективність нововведень у кримінальному законодавстві, аналізує практику призначення покарань у таких справах та їх вплив на забезпечення військової дисципліни. Акцент зроблено на необхідності перегляду підходів до правозастосування з метою забезпечення балансу між інтересами держави та правами військовослужбовців.

Ключові слова: самовільне залишення військової частини або місця служби, дезертирство, військова служба, воєнний стан, бойова обстановка, безпека, покарання, військові злочини, об'єктивна сторона, військові кримінальні правопорушення, особливий період, кримінальна відповідальність.

Abstract. Legislative changes aimed at strengthening the responsibility of military personnel for crimes provided for in Articles 407 and 408 of the Criminal Code of Ukraine are causing a number of discussions in scientific and practical circles. The issue of the social conditioning of these changes and their impact on law enforcement requires special attention. The conditions of martial law justify the need for strict measures aimed at maintaining military discipline. However, increasing the penalties for military personnel for certain war crimes, such as voluntarily leaving a military unit or desertion, raises a number of questions. Judicial practice shows that the introduced changes actually limit courts in the application of such important

institutions of criminal law as individualization of punishment, the imposition of punishment below the lowest limit provided by the sanction of the article, and exemption from punishment with probation. This approach creates a situation where military personnel face severe sanctions, even under conditions where there are mitigating circumstances that significantly reduce the degree of public danger of the offense.

The article is devoted to the analysis of legislative changes in the field of criminal liability of military personnel for crimes related to unauthorized absence from a military unit and desertion. The study addresses the challenges of individualizing punishment under martial law conditions, particularly restrictions on the application of mitigating provisions (Articles 69, 75 of the Criminal Code of Ukraine). The author focuses on the social justification and effectiveness of recent amendments to criminal legislation, analyzes sentencing practices in such cases, and examines their impact on maintaining military discipline. Emphasis is placed on the need to revise enforcement approaches to achieve a balance between state interests and the rights of military personnel.

Keywords: unauthorized absence from a military unit or place of service, desertion, military service, martial law, combat conditions, security, punishment, war crimes, objective party, military criminal offenses, special period, criminal liability.

Постановка проблеми. Законодавчі зміни, спрямовані на посилення відповідальності військовослужбовців за злочини, передбачені статтями 407 і 408 КК України, викликають низку дискусій у наукових і практичних колах. Особливої уваги потребує питання соціальної обумовленості цих змін та їхнього впливу на правозастосування. Умови воєнного стану виправдовують необхідність суворих заходів, спрямованих на підтримання військової дисципліни.

Однак, посилення покарань для військовослужбовців за окремі військові злочини, такі як самовільне залишення військової частини (ч. 5 ст. 407 КК України) або дезертирство (ст. 408 КК України), породжує низку питань. Судова практика свідчить про те, що запроваджені зміни фактично обмежують суди у застосуванні таких важливих інститутів кримінального права, як індивідуалізація покарання, призначення покарання нижче від найнижчої межі, передбаченої санкцією статті, та звільнення від покарання з випробуванням. Такий підхід створює ситуацію, коли військовослужбовці стикаються із суворими санкціями, навіть за умов, коли є пом'якшуючі обставини, що суттєво знижують ступінь суспільної небезпеки правопорушення. Більше того, відсутність можливості застосування альтернативних санкцій може призводити до негативного впливу на моральний стан військовослужбовців, ставлячи під сумнів ефективність кримінально-правових заходів.

Питання про те, чи досягають ці законодавчі нововведення своєї мети та чи забезпечують вони справедливість у покаранні, залишається відкритим. Аналіз сучасної судової практики та нормативних змін дозволяє виявити існуючі недоліки у механізмах призначення покарання і запропонувати шляхи для вдосконалення законодавства у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика кримінальної відповідальності військовослужбовців за злочини, передбачені статтями 407 і 408 КК України, активно досліджується у наукових колах. Серед авторів, які висвітлюють питання кваліфікації та призначення покарання за військові правопорушення, варто відзначити праці Бугаєва В.О., Б.П. Дзюби, М.І. Карпенка, В.К. Матвійчук, М.І. Мельника, В.О. Навроцького, М.І. Панова, М.І. Хавронюка. Однак, попри значну увагу до зазначеної проблематики, залишається недостатньо дослідженою, зокрема, необхідність переосмислення механізмів призначення покарань, особливо в контексті можливості застосування норм, які пом'якшують покарання (наприклад, статей 69 і 75 КК України), з урахуванням специфіки військової служби та умов воєнного стану. Також уваги потребує питання аналізу впливу посилення відповідальності на моральний стан військовослужбовців: дослідження того, як жорсткі санкції впливають на ефективність військової дисципліни та дотримання принципу справедливості у кримінальному праві.

Таким чином, обрана тема є перспективною для подальших досліджень, адже вдосконалення механізмів кримінальної відповідальності військовослужбовців має ключове значення для забезпечення військової дисципліни та дотримання принципу справедливості у правозастосуванні.

Формулювання мети статті. Метою статті є характеристика соціальної обумовленості законодавчих змін у сфері кримінальної відповідальності військовослужбовців за злочини, пов'язані із самовільним залишенням військової частини та дезертирством, їх відповідності стандартам справедливості та ефективності покарань, а також визначення перспектив вдосконалення законодавства з урахуванням сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. В умовах тривалого воєнного стану особливо увага має приділятися питанням соціальної обумовленості законодавчих змін, зокрема спрямованих на посилення відповідальності за військові злочини. Однак такі зміни, що фактично обмежують можливості суду щодо індивідуалізації покарання, створюють низку проблем, пов'язаних із забезпеченням справедливості у призначенні покарань.

Заборона застосування до військовослужбовців інститутів, які пом'якшують покарання, таких як передбачені ст.ст. 69 та ст. 75 КК України, викликає сумніви щодо відповідності цього підходу принципам рівності перед законом і справедливості. Законодавчі новації також загострюють питання про соціальну обумовленість ухвалених змін, адже вони можуть не досягати своєї мети.

«Аналізуючи показники окремих військових злочинів, можна виявити, що максимальних показників вони досягали у 2014–2015 рр., що так само співпадає з активною фазою проведення Антитерористичної операції на Сході України. При цьому лідером у структурі розглядуваної злочинності є само-

вільне залишення військової частини або місця служби. Найбільша кількість цих випадків спостерігалася у 2015 р. (3927). Після знижень і підйомів показників у подальшому в 2019 р. кількість фактів самовільного залишення військової частини або місця служби все ще залишається значною (2464), і з показниками мирного часу (всього 6 злочинів у 2013 р.) існує величезна прірва. Другу сходинку серед військових злочинів до 2019 р. посідали випадки дезертирства. Їх найбільше число відмічалось у 2014 р. (1061). Після цього відбувається практично безперервне їх зниження. У 2019 р. їх зафіксовано 189 злочинів» [1, с. 153-154].

На даний час ми знов спостерігаємо значне зростання чисельності кримінальних правопорушень, передбачених, зокрема, ст.ст. 407 та 408 КК України. У відповідності до звітів Офісу генерального прокурора, серед військових кримінальних правопорушень за дев'ять місяців 2023 превалюють факти самоцільного залишення військової частини або місця служби (10940 зареєстрованих проваджень), дезертирства (4638) та непокори (1273) [2, с. 3].

Погоджуємося із думкою, що «ситуативні зміни законів, що регулюють адміністративну та кримінальну відповідальність за військові правопорушення, тим більше зроблені у форматі *ad hoc*, не досягають поставленої мети» [2, с. 7].

З обґрунтованою критикою законодавчих нововведень виступив М.І. Хавронюк. Так, коментуючи Закон «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» від 13.12.2022 р., М.І. Хавронюк зазначає: «Безперечно, цей закон містить контрверзи. Найогидніша з них – адже йдеться про дискримінацію військовослужбовців – полягає у тому, що суд, застосовуючи покарання за деякі військові злочини, повинен заплющувати очі на те, що Конституція України (статті 21, 24, 129) і ратифікований Україною Міжнародний пакт про громадянські і політичні права вимагають забезпечити рівність всіх перед законом і судом. Суди у зазначених випадках новий закон ніби підштовхує до того, щоби вони ігнорували положення ст. 65 КК. Згідно з ними, зокрема: особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень, а у випадку затвердження вироком угоди про визнання вини суд призначає покарання, узгоджене сторонами угоди» [3].

Отже, зупинимося більш детально на питанні щодо призначення покарання особам, що вчинили ухилення від проходження військової служби.

Так, «ОСОБА_3 будучи військовослужбовцем військової служби за мобілізацією, в порушення вимог п. п. 11, 16, 40, 49, 128, 200 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, п. п. 1-4 Розділу I Дисциплінарного статуту

Збройних Сил України, діючи з прямим умислом, з особистих мотивів та з метою тимчасово ухилитись від військової служби, без дозволу відповідних командирів (начальників) та без поважних причин, в умовах воєнного стану, близько 09 год. 00 хв. 30.08.2022 самовільно залишив розташування оперативної групи військової частини, та проводив час на власний розсуд, не пов'язуючи його із виконанням службових обов'язків до 11 год. 00 хв. 03.12.2022, коли прибув розташування оперативної групи військової частини, чим закінчив вчинення кримінального правопорушення» [4].

При цьому, суд зазначив про те, що обставин, що обтяжують покарання обвинуваченого не встановлено і те, що суд враховує, що обвинувачений раніше не судимий, характеризується позитивно, є учасником бойових дій, критично ставиться до вчиненого.

І з цих обставин, а саме, що не встановлено обтяжуючих обставин, особа не була судима раніше, є учасником бойових дій, визнав вину, сам з'явився до військової частини, має позитивні характеристики, засуджує свій вчинок, суд вважає, що «виправлення та перевиховання обвинуваченого неможливе без ізоляції від суспільства, а тому обирає йому покарання у виді позбавлення волі в межах санкції статті» [4].

В зазначеній справі суд призначив покарання особі у виді 5 років позбавлення волі. Суд обґрунтовує своє рішення таким чином: «На території України триває воєнний стан, а обвинувачений, будучи військовослужбовцем Збройних Сил України, зобов'язаний був непорушно дотримуватися Конституції України і законів України, військової присяги, віддано служити Українському народові, сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок. ОСОБА_3 вчинив злочин в умовах воєнного стану, коли військовослужбовці його ж військової частини виконують свій обов'язок, ризикуючи своїм життям, захищаючи суверенітет держави.

Поведінка ОСОБА_3 суттєво знижує рівень військової дисципліни та боєготовності Збройних Сил України, що в умовах сьогодення є критично неприпустимим, а тому звільнення від відбування призначеного покарання з випробуванням фактично сформує негативну думку інших військовослужбовців, відповідно до якої ухилення від виконання покладених на військовослужбовця обов'язків під час воєнного стану не призводить до адекватного скоєному покарання» [4].

При аналізі цього судового рішення варто звернутися до законодавчих змін, які відбулися із набранням чинності Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» № 2839-IX від 13.12.2022 р. [5].

Отже, розглядаючи зазначену справу, слід врахувати, що на момент ухвалення вироку судом законодавчі зміни, передбачені Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» № 2839-IX від 13.12.2022 р., ще не набули чинності. Таким чином, суд мав можливість за наявності обставин, що пом'якшують покарання, істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, а також з огляду на особу обвинуваченого, застосувати положення ст. 69 КК України. Однак суд відмовився від такого підходу, обґрунтовуючи своє рішення тим, що ухилення від виконання військових обов'язків в умовах воєнного стану суттєво порушує військову дисципліну, знижує боєздатність Збройних Сил України та створює небезпечний прецедент для інших військовослужбовців. У результаті, особу, яка потенційно могла продовжити виконувати військовий обов'язок перед державою, було засуджено до п'яти років позбавлення волі, незважаючи на наявність значної кількості пом'якшуючих обставин.

На даний час, вказаний закон вже набув чинності і заборонив застосовувати військовослужбовцю, який вчинив самовільне залишення військової частини, дезертирство, а також деякі інші військові правопорушення, покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, або переходити до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в такій санкції. Таким чином, сам закон на даний момент унеможлиблює суд під час індивідуалізації покарання застосовувати ст. 69 КК України. При цьому сама санкція зокрема ч. 5 ст. 407 КК України є абсолютно визначеною, що фактично позбавляє суд взагалі будь-яких можливостей призначити покарання, що відповідає індивідуальним особливостям конкретного вчиненого військовослужбовцем злочину.

Більше того, зазначеним законом фактично унеможливлено застосування судом до особи, яка вчинила в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці самовільне залишення військової частини або місця служби чи дезертирство, інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Варто взяти до уваги думки експертів, які зазначають: «що доповнення положень Загальної частини КК різноманітними вказівками на ті чи інші кримінальні правопорушення, скоєння яких виключає можливість застосування певних інститутів кримінального права, розбалансовує норми кримінального законодавства та створює прецеденти для подальшого розширення переліку суспільно небезпечних діянь, у разі вчинення яких ті чи інші інститути кримінального права (особливо ті, які пов'язані зі звільненням від покарання чи його пом'якшенням) не застосовуються. На нашу думку, запровадження таких винятків має ретельно обґрунтовуватись, адже в іншому випадку стає

незрозумілим, чому одні особи, які вчинили певні кримінальні правопорушення, можуть розраховувати на застосування до них сприятливих для них норм і інститутів кримінального права, а інші особи, які вчинили інші, але співставимі за своєю тяжкістю кримінальні правопорушення, на таку можливість розраховувати не можуть» [6].

Водночас, у ч. 1 ст. 75 КК України є виключення щодо обмеження застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням: «Обмеження щодо застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням, передбачені абзацом першим цієї частини, не застосовуються, якщо суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією».

Таким чином, для кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, передбачено можливість укладення угоди з прокурором та звільнення від відбування покарання з випробуванням. Натомість щодо самовільного залишення військової частини або місця служби, така можливість не передбачена.

Разом з тим, до набрання чинності вищезазначеним законом, є вирок, яким суд застосував ст. 75 КК України, засуджуючи особу за ч. 5 ст. 407 КК України. Суд затвердив угоду про визнання винуватості, укладену між сторонами, і застосував ст. 75 КК України, звільнивши обвинуваченого від відбування покарання з випробуванням на 2 роки [7].

Санкція ч. 5 ст. 407 КК України передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років. Подібний рівень суворості властивий також санкціям за інші тяжкі кримінальні правопорушення. Водночас, у випадках вчинення таких правопорушень законодавством передбачено можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням або призначення покарання нижче мінімальної межі, встановленої санкцією статті.

Однак питання про те, що саме обумовлює настільки винятковий рівень суспільної небезпеки військових правопорушень, залишається дискусійним. Чому суд, позбавлений механізмів гнучкої індивідуалізації покарання, змушений обирати покарання виключно в межах, передбачених санкцією статті? Також залишається відкритим питання про причини зростання кількості кримінальних правопорушень серед військовослужбовців до сучасних масштабів.

Замість запровадження жорсткіших санкцій можливо доцільніше було б зосередитися на системному аналізі причин і умов, що спонукають військовослужбовців, зокрема мобілізованих осіб, залишати місце служби. Такий підхід міг би сприяти зниженню кількості подібних правопорушень шляхом усунення їх першопричин, що є більш ефективним у довгостроковій перспективі.

Ці запитання стають ще більш актуальними на тлі швидкого прийняття нового законопроекту, що був розглянутий «у вкрай стислі терміни та у надзвичайних умовах» [6]. Згідно з пояснювальною запискою до закону, його метою є «внесення змін до Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кодексу законів про працю України та Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці». Проте ця мета, викладена у формі фактичного повторення завдання проєкту, створює відчуття декларативності.

Одним із завдань проєкту визначено гармонізацію положень Кримінального кодексу України з Кодексом України про адміністративні правопорушення в частині відповідальності за військові правопорушення. Проте, чи дійсно вдалося досягти цієї гармонізації на практиці?

Постає питання, наскільки посилення суворості покарань ефективно сприяє зміцненню військової дисципліни та протидії військовій агресії, якщо такі заходи ігнорують реальні соціально-психологічні та організаційні чинники, що спричиняють правопорушення з боку військовослужбовців. Крім того, чи забезпечує новий підхід принцип справедливості у призначенні покарання, зокрема в умовах, коли суд позбавлений можливості врахувати пом'якшуючі норми, передбачені ст. 69 або ст. 75 КК України?

Аналіз таких питань є важливим для оцінки ефективності законодавчих змін, оскільки гармонізація законодавства має не лише формально відповідати заявленій меті, але й забезпечувати справедливий баланс між суворістю покарань та врахуванням обставин, які впливають на вчинення правопорушень.

Варто прислухатись, що приборкання злочинності й установлення над нею соціального контролю з метою поступового скорочення її кількісно-якісних показників й убезпечення населення від злочинних проявів та їх наслідків шляхом винаходу руйнівного впливу на різні (за природою походження, силою і тривалістю дії) внутрішні особистісні і зовнішні криміногенні чинники, є і ще довгий час залишатиметься «заповітною мрією людства». Тому ця проблема й дотепер не втрачає своєї актуальності, адже світова спільнота на міжнародному і національному рівнях намагається її розв'язати вже не одне століття. Актуальність стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів полягає також й у тому, що вона за своєю теоретико-прикладною сутністю виявляється єдністю запобіжних заходів, спрямованих на захист найбільш уразливих ланок механізму причинного комплексу [5, с. 5].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Запровадження жорстких обмежень у призначенні покарань потребує глибокого аналізу їхньої соціальної обумовленості та наслідків для військової дисципліни й загальної правової системи. Баланс між інтересами держави, суспільства та правами військовослужбовців, які виконують свій обов'язок у

складних умовах, можливий лише за умови врахування як юридичних, так і соціальних аспектів.

Аналіз сучасних законодавчих змін, спрямованих на посилення відповідальності за військові правопорушення, свідчить про те, що ці зміни приймалися без належного дослідження проблеми та не забезпечують досягнення поставленої мети. Відсутність можливостей для індивідуалізації покарань, таких як ст. 69 і ст. 75 КК України, суттєво обмежує суд у справедливому призначенні покарань, що враховують конкретні обставини правопорушення та особу винного.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі включають:

1. Аналіз впливу жорсткості покарань на рівень військової дисципліни.
2. Дослідження причин і умов, що спонукають військовослужбовців до вчинення правопорушень, та пошук способів їх усунення.
3. Розробку рекомендацій щодо вдосконалення механізмів індивідуалізації покарань у кримінальних справах за військові злочини.
4. Вивчення міжнародного досвіду в регулюванні кримінальної відповідальності військовослужбовців.

Українські військовослужбовці, які захищають державу, заслуговують на справедливе правосуддя та гуманний підхід, що забезпечить не лише покарання, а й реабілітацію та повернення до виконання службових обов'язків.

Література

1. Зменшення можливостей вчинення злочинів: стратегічний підхід : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2020. – 287 с. URL: <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2021/09.pdf>.
2. Результативність застосування законодавчих змін щодо посилення відповідальності військовослужбовців. Аналітична довідка. International Scientific Journal “Internauka”. Series: “Juridical Sciences” <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-5> International Scientific Journal “Internauka”. Series: “Juridical Sciences” <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-5> Центр оборонних стратегій. Жовтень 2023. 8 с. URL: <https://defence.org.ua/wp-content/uploads/doslidzhennya/CDS-Rezultatyvnyist-zastosuvannia-zakonodavchychk-zmin.pdf>.
3. Хавронюк М. Посилення кримінальної відповідальності військовослужбовців. Про суперечності нового закону. Центр політикоправових реформ. 01.02.2023. URL: <https://11l.innk/WGaiC> (дата звернення: 08.01.2025).
4. Вирок Богунського районного суду м. Житомира від 30.12.2024 року. URL.: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124151662>.
5. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці. Закон України № 2839-IX від 13.12.2022 р. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2839-20#Text>;
6. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці». URL.: <blob:https://itd.rada.gov.ua/45bb6cc7-58f9-4057-94bb-af5ab1d77c43>.
7. Вирок Комінтернівського районного суду Одеської області від 23.12.2024 р. URL.: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123977627>